

Α'

Η ΕΙΡΗΝΗ ΩΣ ΕΝΝΟΙΑ

«Ἀρχή παιδείσεως ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις», ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σοφοί⁴, καὶ αὐτὴ ἡ ρήσις δέν ἔχει χάσει μέχρι σήμερα τὴν ἀξία της. Κατ' ἀρχὴν εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἐξετάσουμε τὴ σημασία τῆς λέξεως εἰρήνη, γενικά ἀλλά καὶ εἰδικά στὴν Καινὴ Διαθήκη, ὥστε νὰ δοῦμε ὅλο τὸ σημασιολογικὸ δυναμικὸ πού διαθέτει καὶ προσφέρει στὴ διαμόρφωση τῶν νοημάτων. Διότι γιὰ τὸν ἐρμηνευτὴ, πράγματι, προέχει καὶ προηγεῖται κάθε ἄλλου ἐρευνητικοῦ ἔργου ἡ διερεύνησις τῆς λέξεως.

Οἱ λέξεις εἶναι σύμβολα, *signa*, ὅπως εἶχε ὀρίσει ἤδη τὸν 4ο μ.Χ. αἰ ὁ πατέρας τῆς Ἑρμηνευτικῆς ἐπιστήμης, ὁ ἱερός Αὐγουστίνος⁵, *σημεῖα*,

4. Ἡ ἔρευνα τῶν λέξεων εἶναι ἡ ἀπαρχὴ τῆς μορφώσεως, κατὰ τὸν Ἀντισθένη, μαθητὴ τοῦ Γοργία, κατόπιν τοῦ Σωκράτη, καὶ ἰδρυτοῦ τῆς λεγόμενης Κυνηκῆς Σχολῆς. Βλ. ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τοῦ *Περὶ παιδείας ἢ περὶ τῶν ὀνομάτων* στὸ L. Radermacher, *Artium Scriptores*, B XIX, 1951· ἐπίσης, στὸ F. Decleva Caizzi, *Antisthenis Fragmenta*, 13, Milano 1966. Ἀλλά καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης, ὡς γνωστόν, ἄρχισε τὴν ἀναζήτησις τῆς ἀλήθειας μετὰ τὴν «ἐπίσκεψιν» τῶν ἐννοιῶν· πρβλ. Ξενοφώντος, *Ἀπομνημονεύματα*, 4, 6, 1-2· «Τοὺς δὲ μὴ εἰδότας οὐδὲν ἔφη (ὁ Σωκράτης) θαυμαστόν εἶναι αὐτούς τε σφάλλασθαι καὶ ἄλλους σφάλλιν· ὧν ἕνεκα σκοπῶν σὺν τοῖς συνοῦσι, τί ἕκαστον εἶη τῶν ὄντων, οὐδέποτ' ἔληγε. Πάντα μὲν οἷον ἢ διωρίζετο πολὺ ἔργον ἂν εἶη διεξελεῖν· ἐν ὅσοις δὲ τὸν τρόπον τῆς ἐπισκέψεως δηλώσειν οἶμαι, τοσαῦτα λέξω. Πρῶτον περὶ εὐσεβείας ὧδε πῶς ἐσκόπει», κλπ.

5. Αὐγουστίνου, *De doctrina christiana*, 1, 4-5, συγκεκριμένα 5, 11-12 «Sunt alia signa

ὅπως ἔχει καθιερώσει τὸν ὄρο σήμερα ὁ θεμελιωτής τῆς σύγχρονης Γλωσσολογίας, ὁ *de Saussure*⁶. Εἶναι σύμβολα πραγμάτων καὶ ἐννοιῶν, τῆς πραγματικότητος πού συλλαμβάνουμε μέ τίς αἰσθήσεις καὶ τῶν ἀντιλήψεων πού σχηματίζουμε γι' αὐτήν μέ τό νοῦ καί τόν λογισμό μας. Αὐτές τίς ἀντιλήψεις διαμορφώνουμε σέ ἕνα ρητορικό λόγο σύμφωνα μέ μία φυσική διαδικασία τοῦ λογικοῦ, πού μᾶς χάρισε ὁ Θεός κατά τή δημιουργία. Ποιά ἀκριβῶς εἶναι αὐτή ἡ διαδικασία, οἱ λειτουργίες τοῦ ὄρα-τοῦ ἐγκεφάλου μας καὶ τῆς ἀόρατης ψυχῆς μας, μελετᾶ –ἀκόμη– ἡ Νευρολογία καὶ ἡ Ψυχολογία, ἀλλά καὶ ποιά ἀκριβῶς ἡ σχέση τῶν συμβόλων-λέξεων μέ τὰ πράγματα καὶ τίς ἐννοιες μελετᾶ ἡ Θεωρητική Γλωσσολογία καὶ ἡ Φιλοσοφία τῆς Γλώσσας, χωρὶς ἀπόλυτα συμπεράσματα.

Τό βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ συμβολικός αὐτός χαρακτήρας τοῦ λόγου μᾶς δίνει τή δυνατότητα νά ἐπικοινωνοῦμε μεταξύ μας μέ θαυμαστή εὐκολία καὶ νά διαχειριζόμαστε τόν κόσμο μέ τή μέγιστη οἰκονομία, καθὼς τόν χωρᾶμε ὀλόκληρο μέσα στίς λέξεις τῆς γλώσσας μας. Ἐπί πλέον, βέβαιο εἶναι καὶ τό ἀντίστροφο, ὅτι μποροῦμε νά γνωρίσουμε τόν κόσμο πού ἔχουμε μέσα μας καὶ τόν κόσμο πού παρουσιάζουμε πρὸς τὰ ἔξω μελετώντας τή γλῶσσα καὶ τή χρήση της. Πράγματι, εἴτε δεχθοῦμε τήν παραδοσιακὴ ἄποψη, τήν ὁποία κυρίως διαμόρφωσε ὁ Πλάτων, ὅτι οἱ λέξεις συνδέονται ἄμεσα μέ τή φύση τῶν πραγμάτων στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, καὶ τήν ὁποία ἐπεξέτεινε ὁ Ἀριστοτέλης μέ τή θέση ὅτι ἡ γλῶσσα ἀντικατοπτρίζει τόν τρόπο τῆς ἀνθρώπινης σκέψης⁷, εἴτε

quorum omnis usus in significando est, sicuti sunt verbia» (CSEL, LXXX, Vindobonae 1963).

6. Βλ. Ferdinand de Saussure, *Μαθήματα Γενικῆς Γλωσσολογίας*, μετφρ. Φωτεινὴ Αποστολοπούλου, Ἀθήνα 1979. Τό βιβλίό δημοσιεύθηκε μέ τόν τίτλο *Cours de linguistique générale*, 1916, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Saussure, ἀπὸ μαθητῆς του καὶ μέ βάση τίς παραδόσεις τῶν μαθημάτων του, ἔμελλε δέ νά ἀλλάξῃ τὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο θεωροῦνταν μέχρι τότε ἡ γλῶσσα. Ἡ θεωρία του εἶναι γνωστὴ ὡς θεωρία τοῦ δομισμοῦ (structuralisme) καὶ ἐπηρέασε ὡς φιλοσοφικό ρεῦμα ὅλες τίς ἀνθρωπολογικὲς καὶ ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες.

7. Βλ. κυρίως Πλάτωνος, *Κρατύλος* καὶ Ἀριστοτέλους, *Περὶ ἑρμηνείας*, στὸ συλλογικὸ του ἔργο γιὰ τὴ Λογική, πού οἱ μαθητῆς τοῦ Ἀριστοτέλη ἀποκάλεσαν *Ὅργανον*, δηλαδὴ μεθοδολογικὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα.

ἀσπασθοῦμε τὴν ἄποψη τῆς σύγχρονης Γλωσσολογίας, πού εἶναι καί ἡ ἰσχύουσα, ὅτι οἱ λέξεις εἶναι αὐθαίρετα λογικά κατασκευάσματα⁸, πού βασίζονται σέ μία ἔμφυτη καθολική γραμματική τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ⁹, εἶναι ἐξ ἴσου σημαντικό γιά τὴν κατανόηση τοῦ ἀνθρώπινου λόγου νά γνωρίζουμε τὴ σημασία τῶν λέξεων.

Οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, μελετώντας τόν λόγο καί τὴ γλῶσσα τῶν Γραφῶν, ἔχουν διατυπώσει σπουδαίες παρατηρήσεις γιά τὴ σημασία τῶν λέξεων, οἱ ὁποῖες συχνά καλύπτουν τὰ κενά τῶν γλωσσολογικῶν θεωριῶν καί διασαφηνίζουν τίς φιλοσοφικές ἀβεβαιότητες μέ τὴ θεολογική θεώρηση τῆς γλώσσας. Ἀφορμώμενοι ἀπό τίς κλασικές γλωσσολογικές θεωρίες τοῦ Πλάτωνος καί Ἀριστοτέλους, καί ξεκινώντας ἀπό τίς θέσεις τῶν πρώτων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως καί τοῦ Ὁριγένους, οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι πατέρες, Μ. Ἀθανάσιος, Μ. Βασίλειος καί Γρηγόριος Νύσσης, ἔθεσαν μία ἀδαμάντινη γλωσσολογική ἐρμηνευτική, πού ἀναδύεται ἀπό τὴ φύση τοῦ βιβλικοῦ λόγου, καί τὴν ὁποία ἀκολουθοῦν ὅλοι οἱ μετέπειτα ἐρμηνευτές πατέρες, ὅπως ὁ λογιότατος Φώτιος¹⁰. Σύμφωνα μέ αὐτήν, τὰ ὀνόματα καί οἱ λέξεις δέν ἀποκαλύπτουν τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων (ὅπως πρέσβευε ἡ πλατωνική θεωρία) οὔτε ἔχουν αὐτὰ καθ' αὐτὰ κάποια ἀξία (τό ἴδιο εἰσηγεῖται ἡ σύγχρονη Γλωσσολογία), ἀλλά δηλώνουν τὴν «ἐνέργειαν τοῦ πράγματος»¹¹, ἀποτελοῦν, δηλαδή, μία δῆ-

8. Ἡ θέση τοῦ Saussure, μν. ἔ.

9. Ἡ θέση τῆς ἐπικρατέστερης σήμερα γλωσσολογικῆς θεωρίας τοῦ Noam Chomski. Βλ. κυρίως τὸ ἔργο του, *Lectures on government and binding*, Dordrecht 1981.

10. Βλ. ἀναλυτικά Ἰ. Παναγοπούλου, *Ἡ ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴν Ἐκκλησία τῶν πατέρων*, 39-43 καί σποράδην στά οἰκεία κεφάλαια. Ἐπίσης, τοῦ αὐτοῦ, «Ἡ βιβλική ἐρμηνεία τοῦ ἱεροῦ Φωτίου», *Ἐκκλησία καί Θεολογία*, τόμ. X (1991), 455-488, στίς σελ. 459-463.

11. Βλ. Μ. Ἀθανασίου, *Κατὰ Ἀρειανῶν*, Λόγος Β', 3, PG 26, 135· «Οὐ γάρ αἱ λέξεις τὴν φύσιν προαιροῦνται· ἀλλὰ μᾶλλον ἡ φύσις τὰς λέξεις εἰς ἑαυτὴν ἔλκουσα μεταβάλλει. Καί γάρ οὐ πρότεροι τῶν οὐσιῶν αἱ λέξεις, ἀλλ' αἱ οὐσίαι πρώται, καί δευτέραι τούτων αἱ λέξεις». Μ. Βασιλείου, *Κατὰ Εὐνομίου*, PG 29b, 524A. 525A. 580B. 685A. 760A· «ἀλλὰ παντελῶς ἄσημον εἶναι τὸ ὄνομα, καί ἐν μόνῃ τῇ ἐκφωνήσει τὴν

λωση για τον τρόπο με τον οποίο το πράγμα καθίσταται αντιληπτό στό νοῦ, μία διατύπωση για τη σχέση που υφίσταται μεταξύ του πράγματος και της διανοητικής συλλήψεώς του. Συνέπεια αὐτῆς τῆς θεωρήσεως εἶναι· πρῶτον, ὅτι προηγείται τό πρᾶγμα ἀπό τό ὄνομα· δεύτερον, ὅτι καθοριστικό για τήν κατανόηση εἶναι ἡ ὀρθή αντίληψη για τό πρᾶγμα· τρίτον, ὅτι, ἐφ' ὅσον ἰσχύουν τά δύο προηγούμενα, τό ὄνομα συμφωνεῖ μέ τό πρᾶγμα καί μπορεῖ νά ὀδηγήσει στήν ὀρθή κατανόησή του. Μέ ἄλλα λόγια, πρέπει νά ὑπάρχει ὀρθή αντίληψη καί σύλληψη τοῦ πράγματος, για νά ἔχη ἀληθινή ἀξία τό ὄνομα.

Αὐτές οἱ πατερικές ἐπιστημάνσεις συνάδουν ἀπόλυτα πρὸς τίς σύγχρονες γλωσσολογικές θεωρίες, καί σέ ὀρισμένα κρίσιμα σημεία τίς υπερβαίνουν. Συγκεκριμένα, παραθεωροῦν τήν πλατωνική θεωρία για φυσική ἢ ἀναγκαστική σύνδεση τοῦ ὀνόματος-λέξεως μέ τό πρᾶγμα. Συμφωνοῦν μέ τή σωσσυριανή θέση ὅτι οἱ λέξεις εἶναι αὐθαίρετα σημαία-σύμβολα. Ἐπαυξάνουν τή γλωσσολογική διάκριση για τή λεγόμενη “ἀξία” τῶν λέξεων, ἡ ὁποία συνίσταται στήν ἀνταπόκρισή τους πρὸς

ὑπόστασιν ἔχειν...Κατά γάρ τήν τῶν ἐνεργειῶν διαφοράν καί τήν πρὸς τά εὐεργετούμενα σχέσιν, διάφορα ἑαυτῶ καί τά ὀνόματα τίθεται.....Ψευδής ὁ τῆ διαφορᾶ τῶν ὀνομάτων τό τῆς οὐσίας διάφορον ἔπεσθαι σοφίζόμενος. Οὐ γάρ τοῖς ὀνομασιν ἢ τῶν πραγμάτων φύσις ἀκολουθεῖ, ἀλλ' ὕστερα τῶν πραγμάτων εὗρηται τά ὀνόματα...Τά γάρ πράγματα τῶν ὀνομάτων ἰσχυρότερα, καί τά ὄντα τῶν λεγομένων πρὸς ἐνέργειαν ὠφελιμώτερα.....Τά οὖν ὀνόματα χρῆσις ἐστίν ἀνθρώποις πρὸς γνῶσιν καί διάκρισιν οὐσιῶν ἢ καί πραγμάτων καί τῶν περὶ τὰς οὐσίας ἐπινοηθέντων». Γρηγορίου Νύσσης, *Κατά Ἐννομίου*, Β', Λόγος ΙΒ', PG 45, 1104BC. 1108D· «Δύο τοίνυν ὄντων δι' ὧν ἅπασ εὐθύνεται λόγος, τῆς τε κατά τόν νοῦν ἀσφαλείας καί τῆς ἐν ρήμασι προφορᾶς, κρείττον μὲν ἂν εἴη τό δι' ἀμφοτέρων εὐδόκιμον. Οὐχ ἦττον δέ ἀγαθόν τῆς προσποκούςης μή διαμαρτεῖν ὑπολήψεως, κἄν ὁ λόγος ἐλάττων τῆς διανοίας τυγχάνη. Ὅταν τοίνυν περὶ τῶν ὑψηλῶν καί ἀθεάτων ἡ διάνοια τήν σπουδήν ἔχη, ὧν οὐκ ἐφικνεῖται ἡ αἴσθησις..., τότε χαιρῖν ἐάσαντες τόν ἐν τοῖς ρήμασι ἦχον, οὕτως ἢ ἐτέρως κατά τήν δύναμιν τῶν φθεγγομένων ἐξαγγελόμενον, μόνιν ἐξετάζομεν τήν διάνοιαν τήν ἐμφαινομένην τοῖς ρήμασιν, εἴτε ὕγιως εἴτε ἄλλως ἔχει, τὰς ρηματικές ταύτας ἢ ὀνοματικές ἀκριβολογίας γραμματιστῶν τέχναις παραχωρήσαντες..... Πᾶσιν ὄντος προδύλου, ὅτι οὐδέν τῶν ὀνομάτων οὐσιώδη καθ' ἑαυτό τήν ὑπόστασιν ἔχει, ἀλλά γνώρισμά τι καί σημείον οὐσίας τινός καί διανοίας γίνεται πᾶν ὄνομα, αὐτό ἐφ' ἑαυτοῦ μήτε ὑπάρχον μήτε νοούμενον».

τήν έξωτερική πραγματικότητα. Δίνουν έμφαση στό ύποκειμένο, στόν άνθρωπινο νοῦ, καί στήν ικανότητά του νά συλλαμβάνη τά πράγματα (ἀριστοτελική ἄποψη), ἀλλά συγχρόνως δίνουν προτεραιότητα στό ἀντικείμενο, στόν έξωτερικό κόσμο καί στήν έξωγλωσσική πραγματικότητα (θέση τῆς σύγχρονης Πραγματολογίας). Γι' αὐτό, μάλιστα, ἡ κτίση θεωρεῖται, παράλληλα μέ τή Γραφή, καί αὐτή λόγος, πού ἀποκαλύπτει τόν Θεό¹².

Τέλος, οἱ πατερικές γλωσσολογικές ἐπισημάνσεις ὑπερβαίνουν τή διάσταση πράγματος καί λόγου, ἐπεξηγώντας ὅτι τά λόγια τῆς Γραφῆς βρίσκονται σέ συμφωνία μέ τά γεγονότα πού δηλώνουν, οὕτως ὥστε ἡ μελέτη τους νά ὀδηγῆ στήν κατανόηση τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ. Σ' αὐτό τό σημεῖο ἐδράζεται, ἐξ ἄλλου, καί ἡ ὀρθόδοξη ἄποψη γιά τή θεοπνευστία, ὅτι τά σημανόμενα γεγονότα καί ὄχι τά γυμνά λόγια εἶναι φορεῖς τῆς θείας χάριτος, ἐνῶ ὁ βιβλικός λόγος, ἐπειδή βρίσκεται σέ συμφωνία μέ τά θεῖα γεγονότα, μετέχει καί αὐτός, κατά τό ἀνθρώπινο, στή χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Καί γι' αὐτό οἱ πατέρες ἐπιμένουν στήν ἱστοριογραμματική καί φιλολογική ἐξέταση τῶν κειμένων τῆς Ἁγίας Γραφῆς καί τήν θεωροῦν ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά τήν ὀρθή ἐρμηνεία τῆς¹³.

12. Βλ. Γρηγορίου Νύσσης, *Ἀπολογητικός πρὸς Πέτρον τόν ἀδελφόν αὐτοῦ, Περί τῆς ἐξαμέρου*, PG 44, 73C· «Ἡ ἐν τῇ κτίσει θεωρουμένη σοφία λόγος ἐστί, κἂν μή ἔναρθρος ᾖ». Κατά τόν ἱ. Χρυσόστομο ὁ γραπτὸς λόγος ἀποτελεῖ συνέπεια τῆς πτώσεως καί τῆς φθορᾶς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἔχασε τή δυνατότητα τῆς μνήμης καί τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ Θεοῦ μέσα στή δημιουργία καί κατέφυγε στήν ἀνακάλυψη καί στή βοήθεια τῆς γραφῆς. Βλ. *Ὑπόμνημα εἰς Ματθαῖον*, PG 57, 13-15.

13. Βλ. Μ. Βασιλείου, *Περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πρὸς τόν ἐν ἀγίοις Ἀμφιλόχιον, ἐπίσκοπον Ἰκονίου*, Κεφ. Α', 2, PG 32, 69BC· «Τό γάρ μή παρέργως ἀκούειν τῶν θεολογικῶν φωνῶν, ἀλλά πειραῖσθαι τόν ἐν ἐκάστη λέξει καί ἐν ἐκάστη συλλαβῇ κερκυμένον νοῦν ἐξιχνεύειν οὐκ ἀργῶν εἰς εὐσέβειαν, ἀλλά γνωρίζοντων τόν σκοπόν τῆς κλήσεως ἡμῶν· ὅτι πρόκειται ἡμῖν ὁμοιωθῆναι Θεῷ, κατά τό δυνατόν ἀνθρώπου φύσει. Ὅμοίως δέ οὐκ ἄνευ γνώσεως· ἡ δέ γνῶσις οὐκ ἐκτός διδασκάλων. Λόγος δέ διδασκαλίας ἀρχή· λόγου δέ μέρη συλλαβαί καί λέξεις. Ὡστε οὐκ ἔξω σκοποῦ γέγονε τῶν συλλαβῶν ἡ ἐξέτασις. Οὐ μὴν ὅτι μικρά, ὡς ἂν τῷ δόξαι, τά ἐρωτήματα, διὰ τοῦτο καί παροφθῆναι ἄξια· ἀλλ' ἐπειδή δυσθῆρατος ἡ ἀλήθεια, πανταχόθεν ἡμῖν

Κατόπιν αὐτῶν τῶν πατερικῶν ὑποδείξεων, ἡ ἐπιστημονικὴ διερεύνηση τῆς σημασίας τῆς λέξεως εἰρήνη ἐπιβάλλεται σαφῶς καὶ ἀπὸ καθαρά θεολογικούς λόγους.

1. ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Ἀρχὴ κάθε ἐρμηνευτικῆς διαδικασίας ἀποτελεῖ ἀνέκαθεν ἡ ἀνάλυση τῆς ἔννοιας τῆς λέξεως, κατόπιν τῆς προτάσεως καὶ στή συνέχεια τῆς λογικῆς ἐνότητας πού ἐξετάζουμε. Τὴ σημασιολογικὴ αὐτὴ ἀνάλυση ὑποδεικνύει καὶ ἐγγυᾶται σήμερα μὲ ἐπιστημονικὴ ἀξιοπιστία ὁ κλάδος τῆς Σημασιολογίας, πού ἀναπτύχθηκε τελευταία μέσα στό χῶρο τῆς Θεωρητικῆς Γλωσσολογίας¹⁴. Σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης κατ' ἀρχὴν πρέπει νά ὀρίσουμε τὰ **σημασιολογικά χαρακτηριστικά** μιᾶς λέξεως, **διαχρονικά καὶ συγχρονικά**, δηλαδή ἀπὸ τότε πού ἐμφανίσθηκε καὶ κατὰ τὴ στιγμή πού χρησιμοποιεῖται. Τό νόημα μιᾶς λέξεως ὀρίζεται βασικά ἀπὸ τὴν πρωταρχικὴ ἔννοια τῆς ἐτυμολογικῆς ρίζας της, ἀλλὰ διαμορφώνεται τελικά μέσα ἀπὸ τίς διάφορες χρήσεις της σέ περισσότερες ἀπὸ μία –συνήθως– ἐκδοχές. Ἀνάλογα μὲ τὴ φύση ἑνός κειμένου, τίς ἱστορικές, τίς κοινωνικές, ἀλλὰ καὶ τίς εἰδολογικές του συντεταγμένες, ἡ λέξη ἔχει σταθερό νόημα, ἀλλὰ αὐτό τό αὐτοτελές τρόπον τινά νόημα προσδιορίζεται ἰδιαίτερα κάθε φορά σέ σχέση μὲ τὸν χρήστη ἢ τὸν ἀναγνώστη τῆς λέξεως καὶ παρουσιάζει ἰδιάζουσα σημασία¹⁵.

ἐξ χνευτέα. Εἰ γάρ ὥσπερ αἱ τέχνηαι οὕτω καὶ ἡ τῆς εὐσεβείας ἀνάληψις ταῖς κατὰ μικρόν προσθήκαις αὔξεται, οὐδενός ὑπεροπτέον τοῖς εἰς τὴν γνῶσιν εἰσαγομένοις· ὡς εἴ τις τῶν πρώτων στοιχείων ὡς σμικρῶν ὑπερίδοι, οὐδέποτε τῶν τελείων τῆς σοφίας ἐφάπεται». Φωτίου, Ἀμφιλόχεια Ἐρ. ΜΓ', δ', PG 101, 308B· «τό πρόχειρον τῆς ἐρμηνείας...ἂν μὴ προσλάβῃ τὴν φιλολογοῦσαν βάσανον καὶ μελέτην τῆς ἀσφαρείας καὶ τῆς κατὰ τὴν ὑπόληψιν στάσεως οὐκ ἐθέλει ἀπαλάττεσθαι».

14. Εἰσαγωγικά γιὰ τὴ Σημασιολογία βλ. John Lyons, *Semantics*, τόμοι 2, Cambridge 1977. Τοῦ αὐτοῦ, *Γλωσσολογικὴ Σημασιολογία*, μετφρ. Γ. Ἀνδρουλάκης, Ἀθήνα 2006 (πρωτ. *Linguistic Semantics*, Cambridge 1999). Γεωργίου Μπαμπινιώτη, *Εἰσαγωγή στὴ Σημασιολογία*, 1977.

15. Τὴ διάκριση μεταξὺ νοήματος καὶ σημασίας εἰσήγαγε ὁ Eric Donald Hirsch, *The Aims of Interpretation*, London–Chicago 1976, κεφ. 1, “Meaning and Significance”.

Ἡ ιδιαίτερη αὐτή σημασία τῆς λέξεως ἀνευρίσκεται ἐνδοκειμενικά στή λεγόμενη ἐπιφανειακή δομή τῆς γλώσσας, δηλαδή στή γραμματική καί συντακτική μορφή πού ἐμφανίζεται σέ μία πρόταση. Ἐκεῖ καθορίζεται ἀπό δύο εἰδῶν σημασιολογικές σχέσεις, πού ἀναπτύσσει ἡ λέξη μέ τά συμφραζόμενά της· ἀπό τίς συνταγματικές σχέσεις, πού εἶναι οἱ σχέσεις μέ τά ὑπάρχοντα στοιχεῖα τῆς προτάσεως, καί ἀπό τίς παραδειγματικές σχέσεις, πού ἀφοροῦν στίς σχέσεις τῆς λέξεως μέ τά ἀπόντα ἀλλά ἐννοούμενα κατά οἰονδήποτε σημασιολογικό τρόπο¹⁶ στοιχεῖα τῆς προτάσεως. Δέν ἐξαντλεῖται ὁμως ἐκεῖ. Κάθε λέξη ἔχει, ἔξω ἀπό τό κείμενο, τήν ἱστορία της καί φέρει νοηματικούς συνειρμούς –συνδηλώσεις, ὅπως ὀνομάζονται– συνδεδεμένους μαζί της εἴτε ἀπό κοινωνικούς εἴτε ἀπό συναισθηματικούς λόγους, τούς ὁποίους πρέπει νά ἀναγνωρίσῃ ὁ ἐρμηνευτής, γιά νά ἐπιτύχῃ τή σημασία της. Ἐξαιρετικά σημαντικό εἶναι, πρὸ πάντων, νά ἀνακαλύψῃ ὁ ἐρμηνευτής τά συναφῆ κείμενα, μέ τά ὁποῖα συνδιαλέγεται τό κείμενο τῆς λέξεως πού ἐρμηνεύει καί στά ὁποῖα χρησιμοποιεῖται, μάλιστα, ἡ ἴδια λέξη. Αὐτή ἡ **διακειμενική ἐξέταση** προσπορίζει πληροφορίες καθοριστικές ἴσως περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη ἐξέταση, καθὼς προσδιορίζεται ἀκριβῶς ἡ ιδιαίτερη σημασιολογική χροιά πού εἶχε ὑπ' ὄψη του τόσο ὁ συγγραφέας ὅσο καί ὁ ἀναγνώστης τῆς ἐποχῆς.

Τέλος, κάθε λέξη συνοδεύεται ἀπό ἓνα πλέγμα ἐξωτερικῶν συνθηκῶν καί ἐπιδράσεων –τά **πραγματολογικά στοιχεῖα** τῆς ἐκφορᾶς της, τόπος-χρόνος-αἰτία-σκοπός-αποδέκτες–, τά ὁποῖα δίδουν ἀποχρῶσες ἔννοιες στή σημασία της. Ἀναπόφευκτα καί ἐπιβεβλημένα ἐμπλέκεται στούς καθαρά γλωσσικούς μηχανισμούς τοῦ κειμένου τό περιβάλλον του, τό ἐγγύς καί τό πέραξ, πού ἀντανακλᾶται ἐπίσης στά ἄλλα κείμενα τῆς ἐποχῆς, ἀκόμη καί τά πιό ἄσχετα. Μία σημασιολογική ἀνάλυση, ἐπομένως, δέν μπορεῖ νά ἀγνοήσῃ τήν πραγματολογία τῆς σημασίας πού ἀναλύει.

16. Τρεῖς εἶναι κυρίως οἱ σημασιολογικοί τρόποι συσχετισμοῦ μιᾶς λέξης μέ ἄλλες· ἡ συνωνυμία, ἡ ὑπωνυμία καί ἡ ἀντωνυμία. Βλ. Εἰρήνης Φιλιππάκη-Warburton, *Εἰσαγωγή στή Θεωρητική Γλωσσολογία*, Ἀθήνα 1992, 279έ.

1.1. Ἑτυμολογίες

Σύμφωνα με τὰ παραπάνω θά ξεκινήσουμε τή σημασιολογική ἀνάλυση τῆς λέξεως εἰρήνη ἐξετάζοντας πρῶτα διαχρονικά τήν παρουσία της μέσα στά κείμενα καί ἀρχίζοντας, μάλιστα, ἀπό τή θεμελιακή ἔννοια τῆς θεματικῆς ρίζας. Δυστυχῶς, ἡ ἑτυμολογία τῆς λέξεως¹⁷ εἶναι ἀμφίβολη. Τέσσερεις ἐκδοχές ἔχουν διατυπωθῆ ἀπό τοὺς εἰδικοὺς γλωσσολόγους, ἀλλά μέ ἐπιφύλαξη καί οἱ τέσσερεις.

Πρῶτον, τό θέμα ειρ-, κατά τήν ἀπτική μορφή τῆς λέξης, προέρχεται ἀπό τό θέμα τοῦ ρήματος εἶρω πού σημαίνει συνδέω, συνάπτω, συμπλέκω¹⁸, τό ὁποῖο πρωταρχικά εἶχε ἓνα δασύ πνεῦμα, ὡς εἶρω (πρβλ. τὰ παράγωγα εἰρμός, ἔρμα, ὄρμος, ὄρμαθός), πού νωρίς ἐξέπεσε, πιθανόν ἀπό τή συχνή ἐκφορά σύνθετων τύπων κυρίως μέ τήν πρόθεση σύν. Στά λατινικά ἀντίστοιχο ἐμφανίζεται τό ρῆμα sero, -ui, -tum, ēre, ἐνῶ ἡ ὑποθετική ἰνδοευρωπαϊκή ρίζα ὀρίζεται ὡς *ser-.

Δεύτερον, τό θέμα ειρ- προέρχεται ἀπό τό θέμα τοῦ ρήματος εἶρω, ὁμωνύμου μέ τό προηγούμενο ἀλλά διαφορετικοῦ ἑτυμολογικά, πού σημαίνει λέγω, ὀμιλῶ¹⁹, καί συνήθως ἀπαντᾷ στόν τύπο τοῦ μέλλοντα, ὡς ἐρῶ (πρβλ. τὰ παράγωγα ῥητός, ῥήτρα, ῥήτωρ, ῥῆμα). Τό θέμα αὐτό πρωταρχικά εἶχε στή ρίζα του ἓνα δίγαμμα (F), *F*ερέω (σπάνια στόν ἐνεστώτα, *F*εἶρω), ἀντίστοιχο δέ στά λατινικά ἀπαντᾷ στή λέξη *verbum*, ἐνῶ ἡ ἰνδοευρωπαϊκή του ρίζα ὀρίζεται ὡς *werəθ-/ *wre-.

Τρίτον, τό θέμα ειρ- προέρχεται ἀπό τό θέμα τοῦ ρήματος ἀραρί-

17. Γιά τήν ἑτυμολογική ἀνάλυση τῆς λέξεως εἰρήνη βλ. στό οἰκεῖο λῆμμα τὰ ἑτυμολογικά λεξικά J. B. Hofmann, *Ἑτυμολογικόν Λεξικόν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς*, μετφρ. Ἄντ. Δ. Παπανικολάου, Ἀθῆναι 1989 (πρωτ. *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen*, München 1950)· Hjalmar Frisk–C. Winter, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, τόμοι 3, 1960–1972· Pierre Chantraine, *Dictionnaire Étymologique de la Langue Grecque. Histoire des mots*, τόμοι 2, Paris 1968, 1970.

18. Henrici Stephani, λ. εἰρήνη, *Thesaurus Graecae Linguae*, Parisiis 1835, 3, 278: «παρά τό εἰς ἓν εἶρειν». Βλ. καί Henry G. Liddell–Robert Scott, λ. εἰρήνη, *Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, μετφρ. Ξεν. Π. Μόσχου, ἐπαυξ. Μιχ. Κωνσταντινίδου, Ἀθῆναι, 2, 36.

19. Liddell–Scott, αὐτόθι. Βλ. καί Stephani, ἔ.ἀ.: «alii vero ab εἶρειν, dicere».

σκω, πού σημαίνει προσαρμόζω, συναρμολογῶ, καθιστῶ κατάλληλο. Τό ριζικό θέμα αρ- εἶναι πολύ γόνιμο στά ἑλληνικά (πρβλ. τά παράγωγα ἄρτιος, ἄρτύς=σύνδεση, ἄρμα=ἔρωτας, ἄρθρον, ἀρείων καί ἄριστος, ἀρετή, ἀρέσκω=ικανοποιῶ, καθώς ἐπίσης καί τά παράγωγα μέ τό πρόσφυμα -sm- καί πρόληψη τῆς δασύτητος τοῦ s²⁰, ὅπως τά ἄρμα, ἄρμός, ἄρμόζω, ἄρμονία). Ἀντίστοιχο στά λατινικά βρίσκεται στίς λέξεις arma, artus, ars, ἐνῶ ἡ Ἰνδοευρωπαϊκή του ρίζα ὀρίζεται ὡς *ar-. Ἀπό αὐτήν λέγεται ὅτι προῆλθε ἡ λακωνική λέξη ἰρήν, -ένος ἢ εἴρην, -ενος, πού σημαίνει τόν Λακεδαιμόνιο νεανία, πού εἶχε συμπληρώσει τά εἴκοσι ἔτη, ἢ ἀλλιῶς τόν τέλειο ἔφηβο, ὁ ὁποῖος ἀνελάμβανε τήν ἐξουσία νά ἐπιβλέπη τούς νεωτέρους²¹. Συγγενής ἀκριβῶς θεωρεῖται ἡ λέξη εἰρήνη, ἡ ὁποία στή δωρική ἀπαντᾷ ἐπίσης καί ὡς ἰράνα (στά κρητικά ἰρήνα) ἢ εἰράνα²².

Τέταρτον, ὡς πρωταρχικό θέμα μέ ἄγνωστη προέλευση ὑποτίθεται τό ἰρ-, τό ὁποῖο μεταγράφηκε στήν ἀττική σέ εἰρ-, ἐνῶ καί ὁ πρωταρχικός τύπος τῆς κατάληξης παρουσιάζεται ὑπερδιαλεκτικός²³, ὡς -ρᾶνα. Ἐπειδή, ὅμως, ἀφ' ἑνός ἡ ἑλληνική καταγωγή καί ἐξέλιξη αὐτῶν τῶν τύπων δέν εἶναι σαφής, καί ἀφ' ἑτέρου ἡ κατάληξη -νη- ἐμφανίζεται σέ λέξεις τῶν προελληνικῶν λαλιῶν, τίς ὁποῖες ἔχει οἰκειοποιηθῆ ἡ ἀρχαία ἑλληνική, ὅπως κύρια ὀνόματα (Ἀθήνη, Μυκῆνη), ἀλλά

20. Βλ. Chantraine, *Dictionnaire*, λ. ἀραρίσκω· Γ. Μπαμπινιώτη, λ. ἄρμονία, *Λεξικό τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας*, Ἀθήνα 2002.

21. Πλουτάρχου, *Λυκοῦργος*, 17· «εἴρενας δέ καλοῦσι τούς ἔτος ἦδη δεύτερον ἐκ παίδων γεγονότας...οὗτος οὖν ὁ εἴρην, εἴκοσιν ἔτη γεγονώς ἄρχειν τε τῶν τεταγμένων ἐν ταῖς μάχαις καί κατ' οἶκον ὑπηρεταῖς χρῆται πρὸς τό δειπνον...». Βλ. καί Ἡσυχίου Ἄλ., *Λεξικόν*, ἰῶτα, 872. 1· «ἰρᾶνες· οἱ εἴρενες. Οἱ ἄρχοντες ἡλικιώταις. Λάκωνες» καί αὐτόθι, ἔψιλον, 1031, 2· «εἰρηνάζει· κρατεῖ».

22. Τήν ὑπόθεσιν εἰσηγήθηκε ὁ Karl Brugmann, *EIPHNH, Berichte der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, Phil-hist. Klasse*, 68, 3 (1916), 13έέ. Πρβλ. καί Β. Keil, αὐτόθι, 68, 4 (1916). Πιθανή θεωρεῖ αὐτή τήν ἐτυμολόγησιν ὁ Hofmann, μν. ἔ., 84.

23. Κατά τόν Α. Meillet ὑπῆρχε ἕνας ἰωνικός τύπος εἰρήνη, τόν ὁποῖο στή συνέχεια δα-νείστηκαν οἱ ἄλλες διάλεκτοι σέ διάφορες μορφές κατά τό μᾶλλον ἢ ἥττον παραλλαγμένες (*Aperçu d' une histoire de la langue grecque*, Paris 1955, 82. 231).

καί ὄρους πολιτισμοῦ (σαγήνη, γλίνη, ὑπήνη, ἀπήνη), ἡ λέξη εἰρήνη –ὄρος πολιτιστικός καί αὐτή– θεωρεῖται, τελικά, προελληνικό δάνειο²⁴.

Ἀπό τίς παραπάνω τέσσερις ἐτυμολογήσεις εὐλογότερη, ἀλλά καί ἐλκυστικότερη, παρουσιάζεται κατά τή γνώμη μας ἡ τρίτη. Ἡ χρήση τῆς λέξεως εἰρήνη στή ἀρχαία ἑλληνικά κείμενα ὑπαινίσσεται ἔντονα καί καθαρά δύο τουλάχιστον ἀντιτιθέμενα ἢ καί ἐχθρευόμενα μέρη, τά ὅποια ἔρχονται σέ συνδιαλλαγή, ὁμονοοῦν, ἀναπτύσσουν μεταξύ τους δεσμούς φιλίας καί συνεργασίας, καί ἐπιτυγχάνουν στό ἐσωτερικό τους ὄρους ἀσφάλειας καί εὐημερίας. Τοῦτο παραπέμπει σαφῶς στήν ἐνέργεια πού ἐκφράζει τό ρῆμα ἀραρίσκω=προσαρμόζω, συναρμολογῶ, καθιστῶ κατάλληλο. Τό ρῆμα εἶρω=συνδέω, συνάπτω, συμπλέκω, τό ὅποιο ἐκ πρώτης ὄψεως παρουσιάζεται παρεμφερές, δέν περιέχει ἀκριβῶς τήν ἔννοια τῆς εἰρήνης, ὅπως ἐξάγεται ἀπό τή χρήση της στήν ἀρχαία ἑλληνική γραμματεία. Σημαίνει μὲν ἐνῶνω, ἀλλά ἡ κύρια ἀναφορά του εἶναι σέ μία ἐξωτερική, θά λέγαμε, ἔνωση, μέ τήν ἐνέργεια τοῦ φέρνω σέ ἐπαφή καί συνδέω σέ μία σειρά, δημιουργῶ ἕναν δεσμό, ἀρμαθιάζω. Τό ρῆμα ἀραρίσκω, ὅμως, δέν σημαίνει ἀπλῶς ἐνῶνω φέρνοντας κοντά, ἀλλά κυρίως καθιστῶ τά μέρη κατάλληλα νά ἐπιτύχουν μεταξύ τους μία ἐνότητα, δημιουργῶ ἕνα ἐνιαῖο σύνολο προσαρμόζοντας καί ὄχι συμπλέκοντας, παρέχω τίς ἱκανότητες γιά μία ὀλοκληρωμένη ἔνωση. Ἐνῶ τό ἀποτέλεσμα καί τῶν δύο ρημάτων εἶναι ἡ ἔνωση, διαφέρουν στόν τρόπο μέ τόν ὅποιο ἐνεργοῦν –εἶρω μέ δεσμό, ἀραρίσκω μέ προσαρμογή–, καί στόν σκοπό πού ἐπιδιώκουν –εἶρω γιά ἕναν σύνδεσμο, ἀραρίσκω γιά μία ὀλοκλήρωση.

Ἐπί πλέον, εἶναι πολύ σημαντικό νά παρατηρήσουμε ὅτι τό ἀραρίσκω προϋποθέτει μία προηγούμενη κατάσταση ἐνότητας, ἡ ὅποια διεργασία καί ἐπιχειρεῖται νά ἐπανεέλθῃ, ἔχει δηλαδή στή σημασία του τήν ἔννοια τῆς ἀποκαταστάσεως, τῆς ἐπανόδου ἀπό τά μέρη στό ὅλον. Τοῦτο ἐξυπακούεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀναγνωρίζεται ἡ δυνατότητα

24. Βλ. Chantraine, *Dictionnaire*, 324. Πρβλ. ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ, *La formation des noms en Grec Ancien*, Paris 1968 (1933), 206. Τήν ἐτυμολόγησιν αὐτή δέχεται ὡς πιθανότερη καί ὁ δικός μας Γ. Μπαμπινιώτης, ἔ.ἀ. λ. εἰρήνη.

ουσιαστικῆς, ἐσωτερικῆς, ἐνότιος καί ἡ δημιουργία ἐνός ἀρμονικοῦ συνόλου.

Τά σημασιολογικά αὐτά γνωρίσματα τοῦ ῥήματος ἀραρίσκω ἀποτελοῦν ἀκριβῶς καί σημασιολογικά γνωρίσματα τῆς λέξεως εἰρήνη ἀπό τίς πρῶτες χρήσεις της. Καί, καθὼς ἡ ἐννοια τῆς εἰρήνης δέν ἦταν μία ἄγνωστη στά ἑλληνικά φύλα κατάσταση ζωῆς, γιά τὴν ὁποία θά δικαιολογοῦνταν ἡ ἔλλειψη ἀντίστοιχης λέξεως καί ὁ δανεισμός της –ὅπως δικαιολογοῦμε τίς ἄλλες δάνειες λέξεις πολιτισμοῦ–, θεωροῦμε ὅτι εἶναι ἑλληνική καί ἀποδίδει μὲ τὴ γνωστή ἀκρίβεια καί αἰσθητικότητα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἓνα συνειδητοποιημένο βίωμα.

1.2. Σημασίες

1.2.1. Διαχρονικὴ ἐξέταση

Ἐξετάζοντας διαχρονικά τὴν παρουσία τῆς λέξεως εἰρήνη μέσα **στὴν ἑλληνικὴ γραμματεία** διαπιστώνουμε ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τοὺς χρόνους τῆς Καινῆς Διαθήκης διατηρεῖ σταθερὰ τίς πρῶτες σημασίες της, τίς ὁποῖες δέν χάνει οὔτε στή συνέχεια, μέχρι σήμερα, παρ' ὅλο πού μὲ τὴν ἔλευση τοῦ Χριστοῦ καί τὴν ἐπικράτηση τοῦ εὐαγγελίου, στὸν κόσμο δημιουργοῦνται καί διαδίδονται καινούργιες ἀντιλήψεις γιά τὴν εἰρήνη. Ἡ λέξη ἀπαντᾷ ἀδιάκοπα ἀπὸ τὸν Ὅμηρο καί ἐξῆς δηλώνοντας πέντε κυρίως πράγματα.

α) τὴν ὁμόνοια μεταξύ λαῶν, τὸ ἀντίθετο τοῦ πολέμου, ὅθεν καί τὴ συνθήκη τῆς εἰρήνης²⁵

25. Βλ. ἐνδεικτικά καὶ διαχρονικά Ὅμηρου, *Ἰλιάς*, Β, 797 «ὥς ποτ' ἐπ' εἰρήνης πόλεμος δ' ἀλίσστος ὄρωρεν». Καλλίνου Ἐφεσίου (7ος π.Χ. αἰ), 1, 3-4, *Iambi et Elegi Graeci*, II, 47· «ἐν εἰρήνῃ δέ δοκεῖτε / ἦσθαι, ἀτάρ πόλεμος γαίαν ἅπασαν ἔχει». Ξενοφῶντος, *Κύρου παιδεία*, 3, 2, 12 «Ἐπειτα δέ ἔλεξεν (ὁ Κύρος) τοῖς Χαλδαίοις ὅτι ἦκοι οὔτε ἀπολέσει ἐπιθυμῶν ἐκείνους οὔτε πολεμεῖν δεόμενος, ἀλλ' εἰρήνην ποιεῖν Ἀρμενίοις καί Χαλδαίοις». Τοῦ αὐτοῦ, *Ἑλληνικά*, 7, 4, 10· «Οἱ μέντοι Θηβαῖοι ἤξιουν αὐτοὺς καί συμμαχίαν ὀμνύναι· οἱ δέ (οἱ Κορίνθιοι) ἀπεκρίναντο ὅτι ἡ μὲν συμμαχία οὐκ εἰρήνη, ἀλλὰ πολέμου μεταλλαγὴ εἶη». Πλάτωνος, *Πολιτεία*, IX, 575b· «ἐάν που πόλεμος ἦ· ἐάν δ' ἐν εἰρήνῃ τε καί ἡσυχία γένωνται...». Ἑρμοκλέους (4ος/3ος π.Χ. αἰ.), *Ἰθύφαλλοι*, 20-22, *Collectanea Alexandrina*, 174· «Εὐχόμεσθα δὴ

- β) τὴν ἁρμονία στὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις²⁶
 γ) τὴν ἡρεμία τῆς ψυχῆς²⁷
 δ) τὴν ἡσυχία ἀπὸ κάθε εἴδους ταραχῆ²⁸
 ε) τὴν κατάσταση ἐκτός κινδύνου, τὴν ἀσφάλεια²⁹

σοι (Δημητρίω): πρῶτον μὲν εἰρήνην ποίησον, φίλτατε, κύριος γάρ εἰ σύ». Διοδώρου Σικελιώτου, *Βιβλιοθήκη*, XVI, 60, 3· «τά περὶ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ μαντείου καὶ τᾶλλα πάντα τά πρὸς εὐσέβειαν καὶ κοινὴν εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν τοῖς Ἑλλήσιν ἀνέκοντα». Διονυσίου Ἀλικαρνασσέως, *Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία*, 9, 37 «εἰρήνην μὲν ἄγοντες ἀπὸ τῶν ἔξωθεν πολέμων - ἐν ἡσυχίᾳ γάρ ἦν πάντα τά διάφορα». *Die Inschriften von Ephesos*, II, ἀρ. 304 (2ος μ.Χ. αἰ)· «τόν γῆς καὶ θαλάσσης [καὶ παντός] τοῦ τῶν ἀνθρώπων ἔθ[νους] δεσπότην Αὐτοκράτορα Καίσαρα Μάρκον Ἀντών. Γορδιανόν, εὐσεβῆ εὐτυχῆ Σεβαστόν, νέον Ἥλιον, ἐπαυξήσαντα καὶ κατορθώσαντ[α] τῷ κόσμῳ τὴν ἀρχαίαν τοῦ βίου[υ] εἰρήνην»· αὐτόθι, IV, ἀρ. 1389· «(Ἐφέσιοι ἔδωκαν) [ἐ]ξαγωγὴν καὶ ἔσαγωγὴν ἀσυλεῖ [κ]αὶ ἀσπονδεῖ καὶ ἐμ πολέμῳ καὶ [ἐν] εἰρήνῃ».

26. Βλ. ἐνδεικτικὰ καὶ διαχρονικὰ Πλάτωνος, *Νόμοι*, Α, 628c· «Τό γε μὴν ἄριστον οὔτε ὁ πόλεμος οὔτε ἡ στάσις ... εἰρήνη δέ πρὸς ἀλλήλους ἅμα καὶ φιλοφροσύνη». Ἀριστοφάνους, *Ὀρνιθες*, 385-387· «Χο. Ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἄλλο σοι πῶ πρᾶγμ' ἐννηντιώμεθα. / Πι. Μᾶλλον εἰρήνην ἄγουσι νῆ Δί', ὥστε τὴν χύτραν / τῷ τε τρυβλίῳ καθίει». Ἐπικτήτου, *Διατριβαί*, IV, 5, 24 «παρελθὼν εἰς μέσον κηρύσσεις ὅτι εἰρήνην ἄγεις πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ὃ τι ἂν ἐκεῖνοι ποιῶσι, καὶ μάλιστα' ἐκεῖνων καταγελάς, ὅσοι σε βλάπτειν δοκοῦσιν». Ἰωσήπου, *Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία*, 4, 50 «(ὁ Μωυσῆς προσευχόμενος γιὰ τίς κατ' αὐτοῦ συκοφαντίες) καὶ δίκην εἰσπραξάμενος παρὰ τοῦ τόν σὸν ἀδικῆσαι θελήσαντος λαόν τοῦ λοιποῦ βραβεύων ὁμόνοιαν καὶ εἰρήνην σῶζε τὴν πληθύν ἐπομένην τοῖς σοῖς προστάγμασιν». Κλήμεντος Ρώμης, *Ἀ Κορινθίους*, PG, 1, 328B. «Τοὺς δέ ἀπεσταλμένους ἀφ' ἡμῶν ... ἀναπέμψατε πρὸς ἡμᾶς, ὅπως θᾶττον τὴν εὐκταίαν καὶ ἐπιποθήτην ἡμῖν εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν ἀπαγγέλλωσιν».
27. Βλ. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, Α, 329c· «παντάπασι γάρ τῶν γε τοιούτων ἐν τῷ γήρα πολλὴ εἰρήνη γίνεταί καὶ ἐλευθερία· ἐπειδάν αἱ ἐπιθυμίαι παύσωνται...»· Ἐπικτήτου, *Διατριβαί*, III, 13, 13· «πάντα εἰρήνης μεστά, πάντα ἀταραξίας»· Ὀκέλλου νεοπυθαγορείου (2ος π.Χ. αἰ), ἀπ. 2, *Ocellus Lucanus, Text und Kommentar*, R. Harder, Dublin-Zürich 1966, 27· «(δικαιοσύνη) ἁρμονία γάρ ἐστὶ καὶ εἰράνα τᾶς ὅλας ψυχᾶς μετ' εὐρυθμίας».
28. Βλ. Πλάτωνος, *Συμπόσιον*, 189ab· «Γελωτοποιεῖς μέλλων λέγειν, καὶ φύλακά με τοῦ λόγου ἀναγκάζεις γίνεσθαι τοῦ σεαυτοῦ, ἐάν τι γελοῖον εἴπῃς, ἐξόν σοι ἐν εἰρήνῃ λέγειν». Λουκιανῶ, *Νιγρῖνος*, 13· «καὶ μὴν εἰρήνη γε μακρὰ κατέχει τό βαλανεῖον».
29. Βλ. Ὀμήρου, *Ὀδύσσεια*, ω, 485-486· «τοί δ' ἀλλήλους φιλεόντων, ὡς τό πάρος, πλοῦτος δέ καὶ εἰρήνη ἄλις ἔστω». Θεογνίδεια (6ος π.Χ. αἰ), 885, *Iambi et Elegi Graeci*, I, 215· «εἰρήνη καὶ πλοῦτος ἔχει πόλιν, ὄφρα μετ' ἄλλων / κωμάζοιμι· κακοῦ

Ἄξιοσημείωτο εἶναι ὅτι σέ ὄλες τίς περιπτώσεις ἡ εἰρήνη ὀρίζεται ἀποφατικά, μέ ἀρνητικό τρόπο, ὡς ἀπουσία δηλαδή ἐχθρικῶν αἰσθημάτων, καί ὄχι καταφατικά, μέ θετικό τρόπο, ὡς παρουσία δηλαδή φιλικῶν αἰσθημάτων. Προϋποθέτει πάντοτε καί ἀντιπαρατίθεται σέ μία διασάλευση ἢ διακύβευση σχέσεων. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ εἰρήνη παρουσιάζεται πάντοτε ὡς ἐπίτευγμα, καί ὄχι ὡς δεδομένο ἀγαθό, χρειάζεται δέ νά διαφυλαχθῆ, γιά νά μή χαθῆ. Ἐπί πλέον, χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι γενικά –ἐκτός τῶν σπανίων περιπτώσεων, ὅπου ἡ λέξη ἀναφέρεται συνεκδοχικά στό μέρος ἀντί τοῦ ὅλου, δηλαδή στό ὄργανο τῆς εἰρήνης καί ὄχι στήν ἴδια τήν εἰρήνη– ἡ εἰρήνη δηλώνεται ὡς κατάσταση μέσα στόν χῶρο καί στόν χρόνο, ἀνεξάρτητα ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο προῆλθε καί μέ τόν ὁποῖο διατηρεῖται. Σημαίνει κυρίως τά εἰρηνικά αἰσθήματα καί βιώματα πού γεννῶνται ἀπό τήν ἀπουσία πολέμων καί συγκρούσεων, ἔχει, δηλαδή, κυρίως κοινωνικό χαρακτῆρα.

Τή διαχρονική αὐτή ἐξέλιξη τοῦ νοήματος τῆς λέξεως εἰρήνη θά κατανοήσουμε καλύτερα, ὅταν τήν μελετήσουμε μέσα στίς **ιστορικές συνθῆκες**, πού παρήγαγαν τά διάφορα κείμενα, ἀπό τήν ἀρχαιότητα μέχρι τούς χρόνους τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅπερ μᾶς ἐνδιαφέρει.

Ἡ πρώτη καί κυριολεκτική σημασία τῆς λέξεως εἰρήνη πρέπει νά ἦταν ἡ συνδιαλλαγῆ καί ἡ ἐπαναφορᾶ τῶν ἀρμονικῶν σχέσεων μεταξύ ομάδων πού εἶχαν περιπέσει σέ ἔχθρα καί εἶχαν διασπᾶσει τή μεταξύ τους κοινωνία καί ὁμόνοια. Εἶναι σημαντικό νά διακρίνουμε ἤδη μέσα στίς πρῶτες χρήσεις τῆς λέξεως ἐκεῖνο πού ἐπισημάναμε λεξικολογικά, ὅτι γιά τήν κατάσταση τῆς εἰρήνης νοεῖται καί προϋποτίθεται μία κα-

δ' οὐκ ἔραμαι πολέμου». Πλάτωνος, *Πολιτεία*, Ε, 465b· «πανταχῆ δὲ ἐκ τῶν νόμων εἰρήνην πρὸς ἀλλήλους οἱ ἄνδρες ἄξουσι;». Φιλίμονος κωμικοῦ (3ος π.Χ. αἰ), ἀπ. 74 (71), *Poetae Comici Graeci*, VII, 264, τό ὁποῖο ἀξίζει νά παραθέσουμε ὁλόκληρο· «Οἱ φιλόσοφοι ζητοῦσιν, ὡς ἀκίκοα, / περὶ τοῦτο τ' αὐτοῖς πολὺς ἀναλοῦται χρόνος, / τί ἐστὶν ἀγαθόν, κούδέ εἷς εὐρηκῆ πω / τί ἐστὶν. Ἄρετὴν καί φρόνησιν φασι καί / πλέκουσι πάντα μᾶλλον ἢ τί τάγαθόν. / Ἐν ἀγρῶι διατρίβων τήν τε γῆν σκάπτων ἐγὼ / νῦν εὖρον· εἰρήνη ἴσθιν, ὦ Ζεῦ φίλτατε, / τῆς ἐπαφοροδίτου καί φιλανθρώπου θεοῦ. / Γάμους, ἐορτάς, συγγενεῖς, παιδας, φίλους, / πλοῦτον, ὑγίειαν, σίτον, οἶνον, ἡδονήν / αὕτη δίδωσι· ταῦτα πάντ' ἄν ἐκλίπη, / τέθνηκε κοινῆ πᾶς ὁ τῶν ζῶντων βίος».

τάσταση προηγουμένης συνυπάρξεως και συνεργασίας διαφορετικῶν μεταξύ τους μερῶν, τὰ ὅποια βρισκόνταν σέ φυσική ἢ ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλόμενη ἀρμονική σχέση. Ἐνυπάρχει, δηλαδή, στήν ἔννοια τῆς εἰρήνης ἡ ἔννοια τῆς ἀποκαταστάσεως ἑνός καλοῦ καί εὐάρμοστου δεσμοῦ. Μ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἔννοια ἡ εἰρήνη ὀρίζεται ὡς ἡ κατάπαυση τοῦ πολέμου, καί ἀπαντᾷ πρῶτη, ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, στόν κόσμο τοῦ Ὁμήρου, ὅπου ὁ πόλεμος εἶναι ἡ καθημερινή πραγματικότητα καί ἡ πολεμική ἀνδρεία τῶν ἡρώων ἡ μόνη ἐγγύηση τῆς εἰρήνης. Συνεκδοχικά δέ, εἰρήνη ὀνομάσθηκε καί ἡ συμφωνία, ἡ συνθήκη μεταξύ τῶν ἐμπολέμων γιά τούς ὅρους τῆς κατάπαυσης τοῦ πολέμου³⁰.

Μία κατάσταση εἰρήνης ἀποτρέπει πολλούς, καί τούς σπουδαιότερους μάλιστα, κινδύνους γιά μία κοινωνία, γι' αὐτό ἡ ἔννοια τῆς εἰρήνης λογικό ἦταν νά ταυτισθῆ μέ τήν ἔννοια τῆς ἀσφάλειας. Ἄμεση συνέπεια ἡ ἔννοια τῆς εὐημερίας, πού προκύπτει μέσα σέ μία ἀσφαλῆ κοινωνία, καθώς ἀναπτύσσονται καί προοδεύουν ἀνεμπόδιστα οἱ πόροι καί οἱ θεσμοί γιά τό κοινό ὄφελος. Ἡ ἔννοια αὐτή προβάλλει ἰδιαίτερα ἀπό τόν καιρό τοῦ Ἡσιόδου, πού ὕμνησε τήν ἐργασία καί τήν εἰδυλλιακή ἀγροτική ζωή, καί συνδέεται ἄμεσα μέ τήν ἔννοια τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης, τῆς δίκαιης, δηλαδή, καί εὐνομης διακυβερνήσεως τοῦ λαοῦ.

Μ' αὐτές τίς ἔννοιες, πού περιγράφουν ἀγαθὰ ἀναγκαῖα, ζητούμενα, ἀλλά δυσθῆρατα ἀπό τόν ἄνθρωπο, ἡ εἰρήνη προσωποποιήθηκε στήν ἑλληνική μυθολογία καί παρουσιάζεται ὡς θεά, ἀπό τίς ἥσσονες θεότητες –καθ' ὅσον ἡ ὑπόστασή της ἀνάγεται κατά τή μυθική σκέψη στή θέληση ἀνωτέρων δυνάμεων–, ἀλλά ἡ «καλλίστη», κατά τόν Εὐριπίδην³¹. Κόρη τοῦ Δία, τοῦ θεοῦ πατέρα ὅλων τῶν λογικῶν ὄντων («ἀνδρῶν τε θεῶν τε», κατά τό ὀμηρικό) καί τῆς Θέμιδος, τῆς νηρηΐδος πού συνδέεται μέ τή θεσμική καί νομική ὀργάνωση τῆς κοινωνίας,

30. Βλ. *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, W. Dittenberger, 142, 7 (384-3 π.Χ.)· «διαφυλάξεν τήν εἰρήνην καί τήν φιλίαν καί τός ὄρκος καί τάς οὐσας συνθήκας ἅς ὤμοσεν».

31. Εὐριπίδου, *Ὀρέστης*, 1683· «τὴν καλλίστην θεῶν, Εἰρήνην, τιμῶντες».

εἶναι μία ἀπό τῆς τρεῖς θυγατέρες τους, τῆς Ἑρως, πού συμβολίζουν τῆς τέλειες συνθηκῆς γιά τοὺς ἀνθρώπους, ἀδελφὴ τῆς Εὐνομίας καὶ τῆς Δίκης³². Χαρακτηρίζεται «τεθαλυῖα»³³, δηλαδή ἀνθηρὴ, «ταμίας πλούτου»³⁴, «πολύολβος»³⁵ ἢ «ὀλβοδότειρα», δηλαδή πλουτοφόρος, καὶ «κουροτρόφος»³⁶, δηλαδή τροφὸς τῶν νέων. Ἀγάλματα, βωμοί, ἐπιγραφές καὶ νομίσματα μαρτυροῦν τὴ λατρεία τῆς θεᾶς Εἰρήνης σὲ ὅλο τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ χῶρο³⁷.

Στὴν Ἀθήνα σώζεται βωμὸς ἀφιερωμένος σ' αὐτὴν γιά τὴ νίκη τοῦ Κίμωνος ἐπὶ τῶν Περσῶν στὶς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ Εὐρυμέδοντα τῆς Μ. Ἀσίας, τὸ 465 π.Χ., ἡ ὁποία σήμανε τὴ λήξη τῶν μυθικῶν πολέμων. Οἱ θυσίαι πού προσφέρονταν στὸν βωμὸ ὄφειλαν νὰ εἶναι ἀναίμακτες³⁸. Ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου (421 π.Χ.) ἔχουμε τὴν ὁμώνυμη κωμῶδια τοῦ Ἀριστοφάνη, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Τρυγαῖος, ἓνας ἀπλὸς Ἀθηναῖος ἀμπελουργὸς κατορθώνει μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Ἑρμῆ νὰ ἀπελευθερώσῃ τὴν ἐγκλειστη θεὰ Εἰρήνη καὶ νὰ τὴν ξαναφέρῃ στὴ γῆ. Μαζί μὲ τὴν Εἰρήνη ἔρχονται ἡ Ὀπώρα, δηλαδή ἡ καρποφορία, καὶ ἡ Θεωρία, δηλαδή ἡ ἐορταστικὴ χαρὰ, ἔρχεται δηλαδή ἡ

32. Ἡσιόδου, *Θεογονία*, 901-903· «δεύτερον δ' ἠγάγετο (ὁ Ζεὺς) λιπαρὴν Θέμιν, ἡ τέκεν Ἑρως, / Εὐνομὴν τε Δίκην τε καὶ Εἰρήνην τεθαλυῖαν, / αἶ ἔργ' ὤρεούσιν καταθνητοῖσι βροτοῖσι». Πινδάρου, *Ὀλυμπιονίκοι*, 13, 6-10· «ἐν τῇ (τῇ Κορίνθῳ) γὰρ Εὐνομία ναίει κασι- / γνίτα τε, βάθρον πολίων ἀσφαλές, / Δίκα καὶ ὁμότροφος Εἰ- / ρήνα, τάμι ἀνδράσι πλούτου, / χρῦσαι παῖδες εὐβούλου Θέμιτος».

33. Ἡσιόδου, *Θεογονία*, ἔ.ἀ.

34. Πινδάρου, *Ὀλυμπιονίκοι*, ἔ.ἀ.

35. *Ὀρφικοὶ Ὕμνοι* (2ος μ.Χ. αἰ.), 43, 1-2· «Ἑρῶραι, θυγατέρες Θέμιδος καὶ Ζηνός ἀνακτος, / Εὐνομὴν τε Δίκην τε καὶ Εἰρήνην πολύολβε».

36. Εὐριπίδου, *Βάκχαι*, 419-420· «ὀλβοδότειραν Εἰ- / ρήναν, κουροτρόφον θεάν».

37. Βλ. *Corpus Inscriptionum Graecarum*, I, σελ. 233, 23-24· «ἐν ἐτέρῳ κιβωτίῳ Εἰρήνην ἔλεφαντίνην κατάχρυσος»· αὐτόθι, σελ. 251, 31· «ἐκ τῆς θυσίας τῆ Εἰρήνης». Πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ ἐνημερωτικὸ γιά τὸ θέμα εἶναι τὸ βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ Κ. Π. Χαραλαμπίδη, *Συμβολικὲς παραστάσεις τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἐλπίδας στὴν παλαιохριστιανικὴ τέχνη τῆς Δύσης*, Θεσσαλονίκη 2002.

38. Ἀριστοφάνου, *Εἰρήνη*, 1020· «οὐχ ἦδεταί δῆπουθεν Εἰρήνην σφαγαῖς οὐδ' αἵμα- τοῦται βωμός».

ανάπτυξη της γεωργίας και της αγροτικής οικονομίας³⁹. Στην τέχνη η Ειρήνη απεικονιζόταν συνήθως ως κόρη με ένα μικρό παιδί, τον Πλούτο, και με τό κέρας της Ἀμαλθείας, σύμβολο της αφθονίας. Περιφημο είναι τό ἄγαλμα τῆς *Εἰρήνης* τοῦ Κηφισσοδότου τοῦ παλαιοῦ, ἀπό τόν καιρό τῆς δεύτερης ἀθηναϊκῆς συμμαχίας (χρονολογεῖται λίγο μετά τό 375 μ.Χ.). Μέ τόν θεό Διόνυσο, τόν θεό τῆς ἀμπέλου καί τῆς εὐωχίας, παριστάνεται, ἐπίσης, ἡ Εἰρήνη, ὡς νύμφη ἢ ὡς μαινάς σέ ἀπτικά ἀγγεῖα⁴⁰.

Ἡ γενεαλογία της οἱ προσδιορισμοί της καί οἱ ἀπεικονίσεις της μέ βάση τή μυθολογία ἀποτελοῦν, ὅπωςδήποτε, μία γλαφυρή καί παραστατική ἀπόδοση τῆς σημασίας πού εἶχε ἡ λέξη στήν ἀρχαιοελληνική κοινωνία.

Μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν πόλεων ἔρχονται στό ἐπίκεντρο τά κοινωνικά καί τά ἀτομικά προβλήματα, καί ἡ εἰρήνη ὑπογραμμίζεται ὡς ἡ ἀπουσία οἰασδήποτε ταραχῆς, πολιτικῆς, κοινωνικῆς ἢ βιοτικῆς, καί ὡς ἡ ἐπικράτηση φιλικῶν καί ἀρμονικῶν σχέσεων μεταξύ τῶν πολιτῶν, ὅπως συχνά συναντοῦμε στά κείμενα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων καί ποιητῶν. Ἡ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη στρέφει τήν προσοχή στόν ἐσωτερικό ἄνθρωπο, καί ἀρχίζει πλέον νά γίνεται λόγος γιά τήν εἰρήνη ὡς ἀπουσία τῶν παθῶν. Μέ τή σωκρατική ἐπίδραση οἱ Κυνικοί καί οἱ Στωικοί ἐφαρμόζουν τήν ἔννοια τῆς εἰρήνης στά δικά τους φιλοσοφικά ἰδεώδη. Γιά τούς Κυνικούς εἰρήνη χαρακτηρίζεται ἡ ἀρμονία τῆς φυσικῆς ζωῆς στήν παγκόσμια κοινότητα, στήν κοσμοπολιτεία τους, ἀλλά καί ἡ *ἀπάθεια*, ἡ ἀπαλλαγή ἀπό ἀνάγκες καί πάθη, ἐνῶ γιά τούς Στωικούς εἰρήνη σημαίνει κυρίως τήν *ἀταραξία*, τή γαλήνη τῆς ψυχῆς, πού ἐπιτυγχάνεται μέ τόν ἔλεγχο τῶν αἰσθημάτων. Οἱ σημασίες αὐτές

39. Στόν Ἀριστοφάνη ἀποδίδεται ἀκόμη ἕνα ἔργο μέ τόν τίτλο *Εἰρήνη*, ὅπου ἐμφανίζοταν ὡς πρόσωπο ἡ Γεωργία. Σῶζονται λίγοι στίχοι καί ὀρισμένες πληροφορίες ἀπό τούς ἀλεξανδρινούς φιλόλογους, ἀλλά δέν γνωρίζουμε μέ βεβαιότητα ἄν ἦταν διαφορετικό ἔργο ἢ διασκευή τοῦ γνωστοῦ. Βλ. Albin Lesky, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας*, μετφρ. Ἀγ. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη 1978, 599 καί 615.

40. Βλ. Χαράλαμπίδη, 27-28.